

Kazak Mitleri ve Mitik Efsaneleri Hakkında¹

Prof. Dr. Şakir İBRAYEV*

(Aktaran: Yard. Doç. Dr. Metin ARIKAN^{**})

Özet: Kazak halkının geleneksel dünya görüşü ile söz sanatının kaynağı diyebileceğimiz mitler; dünyanın yaratılışı, nelerin, nasıl, nereden meydana çıktığı, sebebi ve safhaları, etrafımızı kuşatan çevrenin sırları ve özellikleri hakkında söylenen, insanoğlunun ilkel düşüncesinin sonucu meydana gelen olağanüstü anlatımlar, belki de inanışlar, anlayışlar. En eski mitlerin arasında gökyüzü cisimleri - güneş, ay, yıldız ve gezegenler hakkında söylenen mitleri gösterebiliriz. Bu türdeki mitlerin başlıca farklılıklarını ve çok eski oluşlarını, gökyüzü cisimlerinin bir zamanlar insan olarak düşünülmesi ve onların birtakım sebeplerden (bazen de sebepsiz olarak) aya, güneşe, yıldızlara dönüşmüş olması şeklindeki inanışlardan anlamak mümkündür. Kazak mitlerinin arasında gökyüzü ile yerin, güneş ile ayın, yıldızlar ile gezegenlerin nasıl meydana geldiği, bunları kimlerin yarattığı ile ilgili olanlar oldukça azdır. Bunun sebebi, şüphe yok ki İslam dininin etkisindedir. Her şeyi yaratan sadece Allah olduğundan; ona ortak koşma olasılığı oldukça kısıtlı hâle gelmiştir. Halkın gökyüzü cisimleriyle kuşatılmış çevreleri hakkında anlatılan mitlerinden, onların yakından tanıdıkları, iç içe yaşadıkları hayat tarzları ve geleneklerinin görüntüsünü görebileceğimiz muhakkaktır. Kazak mitlerinin, Grek, Çin, Mısır mitolojileri gibi belli bir sisteme ve edebî bütünlüğe sahip olan, kölelik rejimindeki yönetici ve yönetilen ilişkilerini de içine alan diğer mitler gibi işlenmediği ortaya çıkmaktadır. Eski Türk boylarının kölelik rejimini tecrübe etmemeleri buna sebep olarak gösterilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kazak, Mitoloji, Mitik Efsaneler, Kozmoloji, Ritüel

Kazak halkının geleneksel dünya görüşü ile söz sanatının kaynağı diyebileceğimiz mitler; dünyanın yaratılışı, nelerin, nasıl, nereden meydana çıktığı, sebebi ve safhaları, etrafımızı kuşatan çevrenin sırları ve özellikleri hakkında söylenen, insanoğlunun ilkel düşüncesinin sonucu meydana gelen olağanüstü anlatımlar, belki de inanışlar, anlayışlar...

* Ahmet Yesevi Türk Üniversitesi /TÜRKİSTAN

** Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü/İZMİR
metin_uluborlu@yahoo.com

İnsanlar, etrafını kuşatan tabiat hakkında düşünmeyi, düşüncenin ve dilin kalıplaşmasıyla birlikte geliştirmiştir. Düşünme tarihi, sadece binlerce yıllık tarih süreci ile ölçülemez; bununla birlikte kendine has özellikleriyle de farklılaşıp, türlü türlü safhalar halinde ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden dünyada tartışması en bol sorular yumağı böyle bir düşüncenin ve bu düşüncenin bire bir açık görüntüsü olarak kabul edilen mitlerin tabiatıyla ilgilidir. Bu soruların önemi, sadece mitin ne olup olmadığını belirlemek değil; daha ziyade arkaik kültür insanının “duyguları ile ruhanî dünyası, düşünme derecesi, algılama ve anlayışları nasıl meydana geldi” gibi sorulara cevap aramak ile ilişkilidir.

Kazak halkının eski tarihi de bu soruların içinde yer almalıdır. Çünkü atalarımızın geçmiş devriyle duygu ve düşüncelerinin aynası durumunda olan mitler ve mitik efsaneler sözlü miraslarının içinde oldukça büyük bir yer kaplamaktadır. Onlar Kazakların türkü-ezgileri, şiir-jırları, efsaneleri gibi asırlar boyunca ruhanî azık olmakla beraber bozkır hayatının gereksinim ve zevklerine göre değişiklikler gösterip durmuştur. Bu yüzden mitler belli bir devrin, dünya görüşünün geçmiş döneminin neticesi olmakla beraber tarihî- ruhanî miras olarak birçok neslin düşüncesine yerleşmiş; böylece meydana çıkma, gelişme, başkalaşma ve bazı durumlarda ise unutulma gibi olayları başından geçirmiştir. Hâlihazırda elimizdeki mitler ile mitik efsaneler bu zengin mirasın sadece bir bölümüdür. Toplanamayanı var, unutulmuşları var, başka türlere dönüşeni var; nihayetinde mit zamanına denk olan klasik örneklerden pek çoğu bizim devrimize sözlü olarak ulaşmamıştır. Buna rağmen bize kadar ulaşan mitler ile mitik anlatımların uzunluğuna ve mazmununa bakarak onların tipolojik özellikleri hakkında bazı genellemeler yapabiliriz.

Yeryüzündeki halkların mitleri ilmî araştırmaların konusu olmaya ve tarihî – karşılaştırmalı açıdan değerlendirilmeye başlayalı, onların da türlü türlü toplumsal-sosyal safhalarının, tarihî tabakalarının, türlerinin, konuları ve muhtevalarının olduğu saptanmıştır. Bu görüşler arasından halk tarafından benimsenmiş olanlara dayanarak Kazak mitlerinin bazı özelliklerini, ortaya çıkış süreçlerini belirlemeye çalışmak; halkımızın ruhanî mirası hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olacaktır.

Karşılaştırmalı araştırmaların sonuçlarına baktığımızda basit ve en eski mitler arasında gökyüzü cisimleri - güneş, ay, yıldız ve gezegenler hakkında söylenen mitleri gösterebiliriz. Bunların halkın arasına geniş ölçüde yayılması ve mit olarak adlandırılan bu anlatım türü içinde aldığı yerin önemi şundan kaynaklanmaktadır: *Güneş (solar mitleri)*, *Ay (lunar mitleri)*, *Yıldız (astro mitleri)* hakkında yukarıda da belirttiğimiz gibi çeşit çeşit ilmî terimler kalıplaşmıştır. Bir bu kadar da bunlar hakkında hatalı iddialar ortaya atılmıştır. Bu tür mitlerin farklılıklarını ve çok eski oluşlarını, gökyüzü cisimlerinin bir zamanlar insan olarak düşünülmesi ve onların birtakım sebeplerden (bazen

de sebepsiz olarak) aya, güneşe, yıldızlara dönüşmüş olması şeklindeki inanışlardan anlamak mümkündür. Bazı mitlerde onlar günümüze kadar hâlâ insan olarak anlatıla gelmiştir. Kazak mitlerinde insanların ne sebeple aya, güneşe ve yıldıza dönüştüğü hakkında bir bilgi yoktur; ama onların hâlâ insanların görevlerini yapmaya devam ettikleri açık olarak ifade edilmektedir. Mesela; Jetikarakşı³ (yedi yıldız- yedi harami) Arkan yıldızları vasıtasıyla Temirkazık'a bağlı olan Akbozat ile Kökbozat'ı yakalamak için her gece ara vermeden atlarıyla uzaktan dolaşıp pusu kurar. Tan ışıklarıyla beraber hırslılar da saklanmış olmaktadır. Kuzey kutbuna yakın bir yere yerleşmiş olduğundan Demir Kazık sanki her zaman aynı yerde duruyormuş gibi görünür; bununla beraber diğer yıldızlar dünyanın dönüşüne bağlı olarak devamlı hareket halindeymiş gibi görünürler. Akbozat ile Kökbozat yıldızları Demirkazık'ın etrafında ve ona yakın olarak dolaşırlar. Jetti Karakşı'nın ise uzağından geçerler. Yıldızların mitlerde anlatılan bu tür hareketlerine bakarak bahsi geçen mitleri yaratan atalarımızın onları insan olarak düşündükleri açıkça ortaya çıkmaktadır.

Ay ile güneşi ikiz olan birer güzel kız; ablalı kardeşli iki kız kardeş, kız ile erkek iki kardeş olarak tasvir eden mitlerin önemi; "onlar bir zamanlar insandı" şeklindeki inancı açıkça ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Güneş ışıklarının keskinliğini, onun inatçı ve kaba oluşuyla; ay ışığının halsizliğini, keskin olmayışını ise onun yumuşak karakterli olmasıyla ilişkilendirip anlatmak da onların insan olarak algılandıklarını ispat etmektedir. Anlatılan bir mite göre; Ay ile Güneş çok güzel olan iki kızmış. Birbirlerinin güzelliklerini kıskandıklarından güneş bir gün ayın yüzünü tırnaklamış. Bu yüzden ayın yüzünde lekeler oluşmuş. Önceleri hiç birbirlerinden ayrılmayan bu iki güzel kız, bu olaydan sonra hiç bir araya gelmemişler. Bir başka mit ise şöyledir: Kızın üvey annesi kızı bir gece su alması için kovayla göle göndermiş (İnanışlara göre gece su almaya gidilmezmiş). Kız göle vardığında yakışıklı bir delikanlı görmüş ve ona aşık olmuş. Meğer o görünen, ayın su üzerine düşen aksiymiş. Kız Ay'a yalvarıp kendisini de götürmesini istemiş. Ayla evlenip gökyüzüne çıkmış. Elinde kova tutan kız görüntüsünü ay yüzeyinde görmek de bu vakitten sonra mümkün olmuş. Bu mitlerin hepsinde de gökyüzü cisimlerinin insan olarak algılandıkları aşikardır.

Genel olarak dünyanın; onun içinde gökyüzü ve yeryüzü cisimlerinin yaratılışları ile ilgili anlatılan mitler, mitik düşüncenin bir sonraki merhâlesi olarak bilim aleminde kabul edilmektedir. Kültürel bakımdan geri olan toplumlarda dünyanın yaratılışı ile ilgili olan mitlere pek fazla rastlanılmaz; hatta hemen hemen hiç görülmez demek de mümkündür. *Kozmogonik mitler* olarak adlandırılan bu tür anlatımların kökleri, bizi kuşatan âlemin ne zaman, nasıl ve kim tarafından yaratıldığı gibi sorulara cevap aranmasına kadar gitmektedir.

Kültürel bakımdan geri kalmış toplumlarda ise, bu türden sorulara verilmiş cevaplara rastlanılmamaktadır. Kazak mitlerinin arasında gökyüzü ile yerin, güneş ile ayın, yıldızlar ile gezegenlerin nasıl meydana geldiği, bunları kimlerin yarattığı ile ilgili mitler oldukça azdır. Bunun sebebi, şüphe yok ki İslam dininin etkisindedir. Her şeyi yaratan sadece Allah olduğundan ona ortak koşma olasılığı oldukça kısıtlı hâle gelmiştir. Bunun başka bir sebebi ise; Kazak mitlerinin günümüze kadar ilgi çekici bir türe dönüşmemiş olması ve bu yüzden unutulmasıdır. Buna rağmen, yumurta gibi bir dünyayı boynuzlarında taşıyan Kök Öküz'ün, boynuzlarından birinden diğerine dünyayı aktarması sonucunda depremler oluşur; bütün dünya tarafından bilinen bir başka mitte ise, Nuh'un gemisinin karaya oturduğu yerde hayat yeniden başlar; hem gökyüzünün sahibi hem de yaratıcısı olan Tanrı, yer – ana, bazı Türk boylarının mitlerinde yerin sahibi olarak kadın tanrı Umay'ın gösterilmesi (belki de eski inanışlara göre Tanrı ve Umay karı koca olarak düşünülüyordu) göğü erkek, yeri dişi olarak düşünmek vb. düşünceler dünya yüzünde bir çok halkın inanışında mevcuttur. “Yeryüzündeki dağ ve taşlar, nehir ve göller bir zamanlar yaşayan alpların (Edil, Jayık, Tolagay vb.) iş ve hareketlerinin sonucunda (zıpladıklarında, haykırdıklarında, yatıp uykuya daldıklarında vb.) meydana gelmiştir” şeklindeki düşüncelerin köklerinde yatan gerçekler; kimler, nasıl yarattı gibi sorularla ilgilidir. Burada eski mitik yaratıcı Kudaylar ile ilk mitik (ilkleri yaratanlar, kültür kahramanları) kahramanların fonksiyonları arasına bir sınır konulmadığını fark edebiliriz.

Kazak mitlerinin en eski türlerinden birisi de hayvan ve bitkilerin nasıl meydana geldikleri hakkında anlatılanlardır. Bunların önemi insanlarla da ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle daha önceleri yaşayan insanların hayvanlara, böceklere, kuşlara veyahut da onların insanlara dönüşmesi ile ilgili olarak anlatılan mitler sadece onların kendine göre alelâde oluşları ile değil; mantıksal-yapısal sistemlerinin sınırsız oluşlarıyla da farklılık arz ederler. İnsan ile hayvanların, insan ile tabiat olaylarının, genel olarak ifade edecek olursak canlı ile cansızların arasına ifade etmeye değmeyecek kadar bile sınır koymayan, akla-mantığa sığmayan eski bir düşüncenin sonucunda meydana gelen bu değişikliklerin, inanışların kökeninde kendisinin, hatta başkalarının bile sırlarını bilemediği, anlayamadığı bir dönem yatmaktadır. Bu gibi inanışların açık bir görünüşü, ilk atalarının ortaya çıkışlarını hayvanlara dayandıran totemistik inanışlardır. Geçmişteki totemistik inanışın bu şekildeki bir örneği olarak Kazakların Akkaskır (Ak Kurt) masalını gösterebiliriz. Bu masalda; insan ile kurdun evlenmesi, kurdun insana, ardından verilen vadenin bozulması sonucunda tekrar kurda dönüşmesi; genel bir ifadeyle, kurtlar âleminin insan âlemi ile aynı kategoride düşünülüp algılanması gibi mitik düşünceler yer almıştır. Belki de bu anlatmanın daha önceleri masal olarak değil de sistemli bir hâle gelmiş mit olarak anlatılmış olma ihtimali de

vardır. Eski Türklerin kutsal toteminin kurt olduğu herkesçe malûmdur. Mitik düşüncenin ilk zamanlarında ortaya çıkan insanların hayvanlara veya başka yaratıklara dönüşmesinin sebepleri anlatılmamıştır. Daha sonra bu dönüşümün lanet okumaktan, vadeyi yerine getirmemekten, yorulmaktan, cezalandırmaktan meydana geldiği yönünde açıklamalar yapılmış ve bu mitik düşünce sahasında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. “Kazak topraklarındaki yer ve sular, nehir ve göller, dağ ve taşlarla ilgili söylenen mitik ve toponomik anlatımların çoğunun bu şekilde bir değişim sonucunda meydana geldiği yönünde fikirler oldukça yaygınlaştı” (Kaskabasov 1984: 68-70). Bu değişime, dünya halklarının mitlerinde de oldukça sık rastlanır.

İnsanların kendilerini, çevrelerinden soyutlayamamaları, kopamamaları veya bir başka şekilde ifade edecek olursak; nesnel ile öznel, somut ile soyut, tekil ve çoğul, söz ile işaret, zaman ve mekan vb. gibi kavramların açık ve net olarak tasnif edilmemesinden dolayı sınırların belirlenememesi ve esasen sadece cisimler ile olayların dış görünüşlerine bakarak bir takım tezlerin ileri sürülmesi, mitik düşünce sisteminin başlıca özelliğidir.

“Esasında tekrarlanan, sadece, bir takım benzerlikler dikkate alınıp cisimler ile olaylar bir bütün halinde birleştirilmektedir. Farklılıklar çok olsa da benzerlikleri denkleştirerek inceleme yapmak mit için çok önemli bir şarttır. Böylece somut, elle tutulabilen bir cisim, kendisinin belirgin özellikleri ile birlikte yeni bir cismin sembolüne dönüşür; sonuçta onlar birbirlerine kolayca dönüşebilirler. Sembollerin bu şekilde dönüştürücülük niteliği; bir cismin özelliği ile biçimini, ikinci cismin farklılığı vasıtasıyla anlamaya, ortaya koymaya yardımcı olacaktır” (Tokarev vd. 1994).

Mitlerde, “cisimlerin meydana gelişini açıklamak demek onların özelliklerini açıklamak, ortaya koymak” veya tam aksine “onların farklılıklarını; kendileri yapan özellikleri ortaya koymak” şeklinde anlaşılabilir (Tokarev vd. 1994: 13). Öyleyse, her halkın gökyüzü cisimleriyle kuşatılmış çevreleri hakkında anlatılan mitlerinden, onların yakından tanıdıkları, iç içe yaşadıkları hayat tarzları ve geleneklerinin tasvirini, görüntüsünü görebileceğimizi söylemek yanlış olmayacaktır. Bu açıdan bakıldığında Kazaklar arasında bilinen mitlerde göçebe hayat geleneği üzerine oturtulmuş görüntülerin de dünyaya, gökyüzü cisimlerinin nitelikleri ile hareketlerine ait tasavvurların içinde yer alması normaldir.

- Göçüp konan halk: Devamlı hareket halinde olan gökyüzü cisimleri
- Dört tülük malı (koyun, deve, at, sığır) hırsızlardan, eşkıyalardan korumak: Jetikarakşı, Akbozat, Kökbozat, Arkan yıldızları

- Yılın her mevsiminde farklı farklı ortaya çıkan av hayvanlarıyla diğer hayvanlar: Üş Arkar, Kambar, Ürker vb.yıldızları
- Birbirine bağlanıp da sağılmayı bekleyen koyunlar (kosaktap savgan koy-lar): Kempirkosak (Gökkuşağı)
- Geceleri yola çıkan çobanlara yönlerini ve zamanı gösteren çizelge: Temirkazık, Şolpan, Esekkırgan, Sümbile, Kus Joli
- Hava durumunun, mevsimin mallara uygun olup olmadığını tahmini: Ayın nasıl doğduğu, güneşin batışı, yıldızların görünüşleri vb.)

İşte bunların hepsi göçebe hayatının mitik düşüncelerle birleşmelerinin, iç içe girmelerinin görüntüleridir. Bütün bunlardan yola çıkarak Kazak mitlerinin mantıksal kuruluşu ile yaratılış sistemi diğer milletlerinki ile aynıdır, denilebilir. Kendine has özelliği olarak da mitik sembol ve kavramlara kendi hayatlarının görüntülerini yüklemelerini gösterebiliriz.

Kazak mitlerinin başka bir bölümü insanlar ve onların yaratılışıyla ilgili anlatılan *antropolojik* mitlerdir. Bunlar toplumsal düşüncenin ne kadar ileri gidebileceğinin kanıtıdır. Çünkü, insanın kendisinin, nereden ve nasıl meydana geldiği hakkında düşünmesi, mitik düşüncenin karmaşık olmaya başladığı döneme rastlar. İnsan ömrünün türlü safhalarında çeşitli hayvanlara benzedikleri veya onları Tanrının balçıktan yarattığı şeklindeki çeşitli inanışlar, birçok halka mal olmuş ortak motiflerdir. Kazak folklorunun tasvir etme usulüne göre yaratılan (bu usule dayanan) masal, efsane, epik jır gibi türlerinin hepsinde söylenmeye degecek kadar özel bir yere sahip olan olağanüstü doğum motifinin de kökeni mitlerden başlar. Bu gibi motiflere, mitik devir boyunca, başlangıçtan itibaren şöyle bir bakacak olursak; insanın hayvanlardan, balçıktan, taştan, nurdan, ışık kümesinden vb. meydana çıkışından başlayıp Kудay'ın yarattığına inanılan çağlara kadarki geçen zamanda, alelâde düşüncelerden başlayıp sistemli düşünce sistemine kadar birçok safhalardan geçtiğini uzun bir gelişme yolunu izlediğini görürüz. Sonraki zamanlarda böyle düşüncelere İslam dininin de etkileri olmuştur.

Normal olarak insanın yaratılışı ve onun hayatı hakkındaki mitler, ölüm ve ölümden sonraki hayat ve onunla ilgili inançlarla birleştirilmiştir. İslam'a kadarki Tenirlik dünya görüşünde, ervaha inanmak ve ölen insanların bizlerle beraber öbür dünyada yaşamaya devam ettiği yönündeki inanışlar yer almıştır. Ölen insanların arkasından verilen büyük, ihtişamlı yıl aşu merasimi onu, dönmemek üzere olağanüstü bir hayata uğurlama geleneği ile aynı işlevi görmektedir. Böyle bir düşüncenin kaynağı elbette en eski mitik inanışlardır. Etrafımızı kuşatan dünyayı insan şeklinde algılamakla birlikte, ölen insanların da onların arasına katılacağı; yani kendisinin geldiği yere tekrar döneceği inancı eski, sistematik hâle gelmiş, birbirinden hiç bir zaman kop-

mamış inançların uzantılarıdır. Böylece dünyanın sonu dediğimiz “ahir zaman” inancını; insanın yaratılışı, ömür sürmesi, ölmesi ve öbür dünyada tekrar ömür sürmesi gibi belli bir sistemin, rutin bir tertibi olan takvimin sonu olarak değerlendirmemiz mümkündür.

Eskatolojik (Eschatology) mitler diye adlandırdığımız bu hikâyeler toplumsal düşüncenin karşılaştırmalı olarak seviyesinin yükseldiği zamanın, başka bir ifadeyle mitik düşüncenin klasik seviyeye ulaştığı zamanın ürünleridir. Ahiret zamanı henüz gelmemiş, fakat gelmesi de mümkün. Mit mantığına göre bütün dünyanın normal düzeni bozulduğu zaman ahiret zamanı gelecektir. Dünyanın normal düzeni, herhangi bir soyut kavram değil, mitte beyan edilen bir zamanlardaki Kudayların, alpların, demiurgların, ilk kahramanların yapıp yarattıkları düzen ve desturdur. Örneğin yukarıda söylenen Jetikarakşıl mitindeki Akbozat ile Kökbozat’ı yedi hırsız her gün kuşatırlarmış, eğer bu iki atı ele geçirirlerse o zaman ahiret zamanı gelirmiş. Bu, baştan kalıplaşmış, düzene girmiş, mitik zamanlarda yerleşmiş durumlar ile gökyüzü cisimlerinin her zamanki alışılmış düzenlerinden ayrıldıkları gün dünya alt – üst olur şeklindeki inanıştan doğmuş olmalıdır. Mitlerde geleceğin nasıl olacağı, mitik zamanlarda yerleşmiş veyahut da kalıplaşmış durumun bozulup bozulmamasına bağlıdır. Daha sonra bu düşünce eski dinlere de, evrensel klasik dinlere de esas olarak alınmıştır.

Miti mit yapan başlıca özelliklerden birisi; mitik zaman kavramıdır. Bu zaman tekrarlanmayan, çok eski zamanlardaki özel bir zaman veyahut da zaman mefhumunun başıdır. Mitik zaman ile şimdiki zamanın farkı; sadece aradan çok fazla zamanın geçmesi değil, en başta bizi kuşatan çevrede, dünyada meydana gelen ilk hareketin yapıldığı, ilk harekete başlandığı ve önemli işlerin başarıldığı vakit olarak kabul edilmesidir. Vakti bu şekilde algılamak, dinleyiciyi zamanın dışına çekip çıkarır. Üstüne üstlük “özel olay, özel bir zamanda meydana gelir” şeklindeki bir anlayış, dinleyicinin mitteki olayın ne kadar tuhaf olduğuna bakmaksızın onu gerçek olarak kabul etmesini sağlar. Mitik zamanın ilk ve bütün şeylerin yaratılış zamanı olduğunu bildirir. Oysa bundan sonraki, ya da şimdiki zaman olarak da adlandırabileceğimiz zaman o eski zamandaki kalıplaşmış durumların sonucudur; geleneği korumanın ve yerine getirmenin zamanıdır. Çünkü ata –babaların düzeni, onların yerleştirdiği gelenek- görenek en inanılır, en doğru yoldur; onların zamanı kutsal vakittir.

Mitte gökyüzü cisimlerinin hareketi, dağ, nehir, göl ve tabiat olayları, insanın kesin, kendisinin bildiği toplumsal ilişkiler düzeyine indirgenip, onların bazı ufak tefek benzerlikleri denkleştirilip tasvir edildiğinden, mit mekanı oldukça geniş ve genel olarak söyleyecek olursak evrensel ölçülerdedir. Anlatma yolu somut, anlamlı ise olabildiğince geniş ve yoruma açıktır. Olaylar ve insan

faaliyetlerinin bir arada olması, uluslararası ölçüm kavramını doğurur. Oysa gerçekte bu, insan düşüncesinin emekleme çağında soyut düşünme sisteminin güçsüzlüğünden, sadece somut olarak algılama ve sezme yoluyla dünyayı anlamaya çalışmanın sonucunda meydana gelen sınırsızlıktan kaynaklanmaktadır. “İnsanlar düşünebilirler” diyecek olursak, başka canlı cansız şeyler de öyledir. “İnsanlar birbiriyle ilişki içindedirler” diyecek olursak, gökyüzü âlemi de, başkaları da öyledir. İnsanlar doğup, büyür, ölür, başka dünyaya gider (yeniden doğar) dersek, ölüp - dirilen tabiat da öyledir. Bu şekildeki hem kesin, hem de sınırlı algılama; sınırsız evrene uygun kabul edildiğinden, aslında birbirinden oldukça farklı olan kavramlar eşitlenerek sonuçta sınırsız (uçsuz -bucaksız) mekan anlayışı ortaya çıkar.

Mitin bu şekildeki sınırsızlığı; dünyanın hepsini kapsarmış, bütün sorulara cevap vermiş gibi oluşu; bizlere soyut düşüncenin de örneğini gösterir. Aslında bu tekil kavramı genele, parçayı bütüne, küçüğü büyüğe, kesini kesin olmayana dönüştürmenin ve o şekilde düşünmenin etkisidir sadece. Mitlerin bugüne kadar katman katman eklenip unutulmadan günümüze kadar gelişinin bir sebebi de budur.

Aslına bakarsak mit tamamen söz sanatının özel bir türü değildir. Mitler, sadece, dünya görüşü olma hizmeti azalmaya başladığı zaman söz sanatının başka türleri ile (efsane, masal vb.) yakınlaşıp folklorun bir türü olarak kabul gördü. Gerçeğine bakacak olursak; inanışlar, gelenek göreneklerle beraber doğup birlikte yaşayan mitin toplumdaki görünüşü, öncelikle onun türlü türlü dünya görüşünü ifade edici fonksiyondadır. Bunlardan birisi mitin ayin, ritüellerle ilgili meseleleridir. Dünyadaki birçok halkın mitleri dinî gelenek ve ayinlerle birlikte yaşayıp günümüze kadar gelmiştir. Özellikle kültürel gelişme yönünden geri kalan halklardaki ayinlerin, ritüellerin mânâsı ve hareketlerin sebepleri mitler vasıtasıyla açıklanır.

Kazaklar arasında mitin bu hizmeti unutulmuştur. Oysa İslam’a kadarki Tenirlik³ dünya görüşüne mahsus mitik inanışların, belirli olaylar ile eski dinî törenler ve ritüellerin birbirini tamamladığını fark etmek zor değildir. Örnek verecek olursak; birçok hastalığın iyesini kovmak için söylenen, etkili sözler ile birlikte yapılan hareketler (kamçı ile vurmak, ateş ile tütsülemek, duman salmak, güneşin batışını gözetleyip oturmak) ve onlarla ilgili söylenen mitik efsaneler (Bedik, Albastı, Obır vb); baksı şiirleri ile baksılık geleneği, Korkut, Koylubay vb. büyük baksılar hakkında söylenen mitik efsaneler; aya, güneşe, ateşe tapınmanın izleri (yeni doğan aya selam verme, ay ışığının uyuyan insanların yüzüne düşmesine engel olma, güneşe dik bakmamak, ateşe tükürmemek ve bunlarla ilgili söylenen mitler vb.), bunlardan başka, övgü - yergi sözleri ve onunla ilgili hareketler (dua etmek, tırnakları ve saçları kem gözlerden sakınmak), eski Kazak yaşantısının çeşit çeşit yasakları; yeşil bitki-

leri koparmamak, eşikte oturmamak, geceleri suyun üstünü açık bırakmamak, el ile mezarlığı göstermemek vb). İşte halk arasında bugüne kadar unutulmadan gelen bu gibi batıl inanışların temelinde o ilk başlardaki güçlü inanışların yattığı şüphesizdir. Yasaklar ile bunu böyle yap, şunu şöyle yap denilen şeylerin sebepleri unutulmuştur. Oysa bu unutulmaların, zamanında mitik mazmunla ilgili olarak yayıldığı şüphesizdir.

Kazak mitlerinin hâlâ daha halk arasından, el yazmalarından, er geç ele geçen kaynaklardan toplanarak etraflıca incelenmesine ihtiyaç vardır. Çünkü milletimizin manevî mirasının ilk kaynağı mitlerdir. Dünyadaki birçok halkın edebiyat tarihlerinin, söz sanatlarının genel olarak ifade edecek olursak, manevî miraslarının mitlerden başlaması rastlantı değildir.

Kazak mitlerini son yıllarda ele alınarak incelenmeye başladı. Folklorcu âlimler S. Kaskabasov ile N. Mınjanoğlu tarafından Kazak mitleri ve efsanelerinin tabiatı, tür özellikleri, konu yelpazeleri, tarihî gelişim yolları ilk defa sistematik olarak araştırıldı. Böylece Kazak mitlerinin, Grek, Çin, Mısır mitolojileri gibi belli bir sisteme ve edebî bütünlüğe sahip olan, kölelik rejimindeki ilişkiler ve yönetim sistemindeki farklılıklara uygun olarak işlenmediği, tarihî açıdan ortaya çıkarılmıştır. Buna sebep olarak da eski Türk boylarının köleliği tecrübe etmemeleri gösterilmiştir. Bununla beraber Kazak mitlerinin kölelik dönemine kadarki arkaik dönemden etkilendiği ve bu devrin manevî görüntülerini tam olarak yansıttığı bilim adamları tarafından ifade edilmiştir.

Notlar

- 1 İBRAYEV, Şakir (2001), “Kazaktın Mifleri men Miftik Anızdarı Tuvralı”(Kazak Mitle-ri ve Mitik Efsaneleri Hakkında), *Kazaktın Miftik Eñgimeleri*, Almatı: Gılım Kitabevi, s. 3-11.
- 2 Jetikarakşı: Büyük ayı takım yıldızı.(a.n)
- 3 Yazar, eski Türk dinini“Şamanizm“ olarak adlandırmaktan özellikle kaçınmıştır. Bu terim yerine “Tenirlik” dünya görüntüsü demeyi uygun bulmaktadır. (aktaranın notu)

Kaynakça

- KASKABASOV, Seyid (1984), *Kazaktın Halık Prozası*, Almatı
- TOKAREV, S.A, MELETINSKIY E. M. (1991), *Mifologiya* (Mifi Naradov Mira. Ensiklopediya Dvuh Tomah, Moskova: C. I, s. 13.

On Kazakh Myths and Mythical Legends

Prof. Dr. Şakir İBRAYEV*

(Trans. Assist. Prof. Dr. Metin ARIKAN^{**})

Abstract: The Kazakh people's traditional world view from mythic oral art sources; explanations, understandings and beliefs associated with mankind's primitive thoughts; where, why, and how these thoughts came about; world creation myths; and finally personal questions of the Kazakh people will be explained.

We will be able to show the oldest myths which have been told about celestial objects such as, the planets, stars, moon, and sun. The differences of these myths and their origin sources can be understood if we remember that the celestial objects were thought of as actual human beings in ancient Kazakh tradition. The answers to how Kazakh myths were created in regards to the sky and the earth, the sun and the moon, the stars and the planets as well as who created these myths are very difficult to know. The reason we do not know the foundation of these ancient traditions must have something to do with Islam. That everything was created by God and that one must run in partnership to God certainly diluted the ancient Turkic shamanistic traditions from which our myths sprung. However we can make a series of conclusions based on traditional sources.

From the related myths it is certainly possible to see traditional views and life styles. In Greek, Chinese, and Egyptian mythology there is a clear system of literary entirety where we see slavery and the oppressor-oppressed dynamic. In comparison the Kazakh system has no clear literary organization but in Kazakh mythology we do not see slavery and/or relations of a repressive class system.

* Ahmet Yesevi Turc University / TURKISTAN / KAZAKHSTAN

** Ege Universty / İZMİR
metin_uluborlu@yahoo.com

О казахских мифах и мифических легендах.

Проф. Доктор Шакир Ибраев

Перевёл: Помощник Доцента Доктор Метин Арыкан*

Резюме: Мифы, которые можем назвать источником словесного искусства и традиционным взглядом на мир казахского народа- это , создание мира, что как и откуда возникло, причины и этапы, всё, что сказано о тайнах окружающей нас среды и её особенности, необычные сказания людей, возникшие в их примитивном сознании, понятия и даже верования. Среди древних мифов можно выделить мифы о небесных телах- солнце, луне, звёздах и планетах. Главное различие мифов такого типа и их древнее становление можно понять из веры людей в то что небесные тела в какое-то время были людьми и по ряду причин (иногда и беспричинно) превратились в звёзды, луну и солнце. Среди казахских мифов очень мало источников связанных с происхождением неба и земли, солнца и луны, звёзд и планет. Причиной этому без сомнения является влияние Ислама. Из-за того, что всё было создано Аллахом, возможность стать ближе к нему достаточно ограничена. Из народных мифов, рассказывающих о среде окружённой небесными телами безусловно можно увидеть изображение традиций и образа жизни, можно поближе узнать народ. Стало известно, что казахские мифы являются необработанными как другие мифы вобравшие в себя отношения господина и раба в рабовладельческом режиме и владеющие литературной целостностью и определённой системой как в мифологии Египта, Китая и Греции. Причиной этому может быть показано непринятие рабовладельческого режима древними Тюрками.

Ключевые слова: Казах, Мифология, Мифические Легенды, Космология, Ритуал

* Казахско- Турецкий Университет Ходжа Ахмета Яссави /Туркестан
Эгейский Университет, Институт Исследований Тюркологии/ Измир
metin_uluborlu@yahoo.com